

A „haza” fogalma a világ magyar nyelvi képében

A **haza** olyan kognitív tartománynak (doménnek) a neve, hívószava, amely a világ magyar nyelvi képében rögzült a magyar nyelvre és kultúrára jellemző világnézetnek megfelelően. Ez a fogalom manapság gyakrabban jelenik meg az egyes politikai jellegű szövegekben (főként a történelmi dátumokkal kapcsolatos évfordulók alkalmával rendezett nemzeti ünnepeken tartott szónoki beszédekben, dalszövegekben, illetve az ezekről az eseményekről tudósító írásokban, jelentésekben), az edukációs diskurzusban, az iskolai oktatásban (főként a nemzeti történelem, a nyelv és a szépirodalom oktatásában), valamint az egyházi nyelvben is, a köznyelvben történő használata viszont aránylag korlátozott. Viszonylagos gyakorisággal szerepel azonban az *ország* szó szinonimájaként a sajtó- és a médianyelvben, a hivatalos, illetve félhivatalos jellegű szövegekben, például: *Ma már hazánkban is kapható olyan nem hormontartalmú készítmény...* (Metróújság 2003. aug. 25. 17. old.); *Nem javult hazánk kockázati megítélése* (Metróújság 2003. szept. 9. 7. old.); *Hazánkban tartózkodik az Európai Unió parlamentjének a delegációja. Hazánkban látogatást tett a francia államfő. Hazánkban fogják képezni az iraki rendőröket. Hazánk csatlakozott az Európai Unióhoz. Hazánkban is többpártrendszer működik. Hazánkban felgyorsul a népesség csökkenése.* Az iskolai oktatás a **haza** fogalmát főként a XIX. és XX. századi hazafias szépirodalom és költészet segítségével aktivizálja. A **haza** szó mellett a *hon* a magyar himnusz szövegében is szerepel („...*Őseinket felhozád Kárpát szent bércére, Altalad nyert szép hazát Bendegúznak vére. ...Hányszor támadt tenfiad, Szép hazám kebledre, ...Bújt az üldözött s felé Kard nyúl barlangjában, Szerte nézett s nem lelé Honját a hazában,...*”). A **haza** szó a Magyar Köztársaság alkotmányában is előfordul: 40/A. § (1) *A fegyveres erők (Magyar Honvédség, Határőrség) alapvető kötelessége a haza katonai védelme.* 70/H. § (1) *A haza védelme a Magyar Köztársaság minden állampolgárának kötelessége.*

Az európai nyelvekben ennek az összetett fogalomnak a neve az **anya** (pl.: ang. *motherland, mother country*; fr. *mère patrie*, sp. *madre patria*, m. *anyaföld, anyaország*), az **apa** (pl.: bol. *otecszestvo/tatkovina*, cs. *otčina*, fr. *patrie*, sp. *patria*, lat. *patria*, len. *ojczyzna*, lit. *tėvynė*, ném. *Vaterland*, or. *otecszestvo/otcsizna*, sz-h. *otadžbina*), a **szül(ő)** (pl.: bol. *rodina*, bel. *radzina/radzima*, lit. *gimtinė*, m. *szülőföld/szülőhaza*, fr. *terre natale, pays natal*, sp. *tierra natal, país natal*, or. *rodina*), a **ház** (pl.: cs. *domov/domovina*, m. *haza/hon/otthon*, ném. *Heimat*, ang. *Homeland*,

szl. *domovina*), valamint az **(állam)hatalom** (pl.: cs. *vlast*, szlo. *vlast'*) nevéből képzett szóalak.

A fenti példák azt mutatják, hogy az említett nyelvek esetében a tárgyalt fogalmat illetően ötféle megnevezési modell érvényesül. Négy közülük, amelyek az **anya**, az **apa**, a **szül(ő)**, a **ház (otthon)** fogalmán alapulnak, a **család**, az ötödik pedig (vö. cs. *vlast*, szlo. *vlast'*) az **(állam)hatalom** fogalmával hozható közvetlen összefüggésbe, illetve ebből vezethető le.

A magyar nyelvre az első típus jellemző, amelyet még az olyan lexémák is megerősítenek, mint például a **házasság** képzett szó, amely tudvalevőleg a család-alapításra, a legszorosabb emberi kötelékre vonatkozik (vö. pl.: **házaspár**, **házasságot köt**, **házasodik**). Érdekes még hozzátenni, hogy a **ház** szóhoz nemcsak reális tárgyat (építményt) lehet rendelni, hanem közösséget, embercsoportot is (pl.: *Azt beszéli az egész ház. Talpon van az egész ház.*). Ha viszont az országgyűlésre, illetve a törvényhozás valamelyik testületére vonatkoztatjuk, tulajdonnévként is előfordulhat: *Tisztelt Ház!* A szóban forgó típus a magyar nyelvben a következő variánsokban jut kifejezésre: **haza**, **hon (otthon)**, **anyaország**, **anyaföld**, **szülőhaza**, **szülőföld**. Ezeknek a lexémáknak a kollokációja, valamint a használata (a hasonlóságok ellenére) eltér egymástól, mivel más és más aspektusok, azaz profilok jellemzőek rájuk. A **haza** és a **hon (otthon)** etimológiailag rokon szavak, és közvetlenül a **ház** fogalmához kapcsolódnak (Horger 1935: 46–8; Szinnyei 1915: 111–4; Mézőly 1918: 257–65; Szinnyei 1919: 25–6; Ház és haza. *Nyr.* 1952/2: 153). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1970: 76–7, 140–1) szerint „...a **haza** határozószó főnevesülésével keletkezett a szóvégi *a* lativusi funkciójának elhomályosulása után...”, a **hon** pedig „...a **honn** 'otthon' határozószó főnevesülésével jött létre...”. Hozzá kell tenni, hogy nagyon ritkán bizalmas és gyakran tréfás megfogalmazásban a **pátria** latin eredetű szó is használatos a **szülőföld**, **otthon** jelentésében (pl.: *vkinek a szűkebb pátriája* [= vkinek a szülőhelye, lakó- vagy működési helye]), bár korábban, a történelmi időkben a hazát jelentette, például II. Rákóczi Ferenc jelmondatában: *Cum Deo pro patria et libertate*. A **pátria** szó jelenik meg továbbá még a kissé régies és választékos **patrióta**, **patriotizmus**, **lokálpatrióta**, **lokálpatriotizmus** alakokban is.

A **haza** szó azt a kognitív tartományt hívja elő, amelynek belső taxonómiai fragmentumai a következő profilokat jelölik (lásd ÉrtSz.):

1. azt az **országot**, ahol valaki született, ahonnan származik, ahol él és ezen ország népe tagjának tartja magát (pl.: *Azt mondta, hogy nem tud különbséget tenni haza, hon és Magyarország között* (MNSZ.); *Az én hazám Magyarország, itt születtem, itt élek és itt szeretnék meghalni*);

2. azt a **vidéket**, amelyről valaki származik, illetve ahol él (pl.: *vkinek a szűkebb hazája*; *vkinek a fatornyos hazája*; *Azóta sem jött haza szülőfalujába. Paraszt ember... hazának [nevezi] azt a falut, melyben született* [Jókai Mór]);

3. azt a **politikai, társadalmi, alkotó közösséget**, illetve egy meghatározott ideológiai eszmék szerint szervezett **társadalmat**, amely az ország történelme során alakult ki (pl.: *Urak országából dolgozók hazája. Egy új hazát, mely szebb a réginél – És tartósabb is kell alkotnotok, Egy új hazát, ahol ne legyenek Kiváltások kevés nagy tornyai* [Petőfi Sándor]; *A szocialista haza már a múlté*);

4. azt a **lakó-** vagy **tartózkodási helyet**, ahol az emberek valamely csoportja életformájának megfelelő feltételeket talál (pl.: *A századvégi Párizs a mindenünnen odasereglett művészek hazája*);

5. azt az **országot, vidéket**, ahonnan valami eredetileg származik, ahol valami elterjedt és ma is honos (pl.: *A dohány hazája Amerika. A selyemtermelés és a porcelán hazája Kína. Az örök hó/jég/nyár hazája. A tea/az opera/a futball/a demokrácia hazája*);

6. azt az ember hite szerinti örökös tartózkodási helyet, ahova halála után kerül, tehát a **másvilágot, a mennyországot** (pl.: *Boldogabb hazába költözött. Az Isten az örökös hazájába vitte. Ők nyugszanak örökös hazában* [Vörösmarty Mihály]).

A *hazához* hasonlóan a *hon* szó is a következő profilokat hívja elő:

1. azt az **országot**, ahol valaki született, ahol él és az adott nép történelmi és szellemi közösségéhez tartozónak vallja magát (pl.: *honfi(társ); Különbséget nem látok, mert én nem tudom megkülönböztetni a hont és Magyarországot.* [MNSZ.]; *Kié e hon, ha nem a miénk? Ha érte mindent megtevének...* [MNSZ.]; *A hon népe az ezeréves hon polgárai. Ez magyar hon. A hon a népmilliók közös, szabad otthona* [MNSZ.] *O, én édes honom, te jó Magyarország!* [MNSZ.]; *...s nemsokára osztozik sorsában az egész hon* [MNSZ.]; *Veszélybe kerül a hon, jön a muszka...* [MNSZ.]; *Külhonban sóvárog*);

2. azt a **helyet, vidéket, országot**, ahol valaminek hazája van, ahol valami különösen elterjedt és jellemző rá (pl.: *A citrom és narancs hona. A boldogság/a fény hona. Oda vezess, hol pálmafák virulnak, A napnak, illatoknak szép honába* [Madách Imre]);

3. a **lakóhelyet** (pl.: *Vármegyénk elérte mind a kék eget s a hon helyett ölelt egy vad vidék* [MNSZ.]);

4. **otthont, hajlékot, lakást** (pl.: *...Bújt az üldözött, s felé Kard nyúl barlangjában, Szertenézett s nem lelé Honját a hazában...* [Kölcsey Ferenc]).

A *haza* és a *hon* extenziójára vonatkozó eltérések nagyon jól megmutatkoznak az általuk létrehozott szókapcsolatokban. Azt mondjuk például, hogy *honvágy* és nem *hazavágy*; *honatya/honanya* és nem *hazaatya/hazaanya*; *honlap* és nem *hazalap*; *honvéd, honvédség, honvédtiszt* és nem *hazavéd* stb.; *honfoglalás* és nem *hazafoglalás*; *honfitárs* és nem *hazafitárs* stb. Viszont azt mondjuk, hogy *hazaárulás, hazaáruló* és nem *honárulás, honáruló*; *hazatelepítés, hazatelepülés, hazarendelés, hazamenetel, hazafiság* és nem *hontelepítés* stb. Ezen kívül a *haza* helyhatározói minőségben (a *hontól* eltérően, amely ilyen funkcióval nem rendelkezik), egyfajta „igekötőként”, igei szókapcsolatokat alkothat az igetövekkel. Például: *hazajár, hazamegy, hazagondol, hazaszólít, hazahív, hazatalál, hazatelepít, hazatelepül, hazatér, hazavergődik, hazarendel*. Megjegyzendő, hogy a *hon* szó a *hazához* képest magasabb, választékosabb stílusréteghez tartozik (pl.: *a boldogság hona*). Stílusárnyalati különbség érvényesül a *hazai* és a régies, választékos, illetőleg irodalmi hangulatú *honi* jelző között is (Grétsy László és Kovalovszky Miklós 1980: 845–6). A *haza, hon* főnevekből képzett *hazai, honi* mellékneveknek az antonimája például az *idegen, külföldi, külhoni, nemzetközi*.

A *haza, hon* fogalmának szemantikai terjedelmét és belső taxonómiájának az összetettséget a *hazai, honi* melléknevek kapcsolódási lehetőségeinek a hatá-

rai is jelzik. Ezek a melléknevek viszonylag gyakran szerepelnek a köznyelvben olyan helyzetekben, amikor meg kell különböztetni a sajátot az idegentől (pl.: *hazai/honi borok; hazai/honi turizmus; hazai gyógyszerellátás; hazai/honi környezet*). Ezekkel a melléknevekkel olyan főnevek lépnek kapcsolatba, amelyek a következőket jelölik:

1. lakóhelyet (pl.: *föld, vidék*);
2. munkahelyet (pl.: *birtok, bányák* [pl.: *A hazai bányákban idegenek is dolgoznak*], *pálya* [pl.: *A csapat hazai pályán játszott*]);
3. azt, ami itthon, belföldön termelt, készült (pl.: *gyümölcs, termék, gyártmány, iparcikk, bútor, termés, bor, ital, étel, kenyér, kés* [*Magyar és vátesz, ez éppen elég, Hogy honi késsel szent szívéen döföljék. Ady Endre*]);
4. természeti képződményeket (pl.: *táj, erdők, hegyek, folyók, vizek, tavak*);
5. kulturális jelenségeket (pl.: *nyelv* [*Honi nyelvemen ifjúságom boldog emlékeiről szólhattam ismét, kérdéseimre testvérem felelt. Eötvös József; Meleg szeretettel függj a honi nyelven... MNSZ.*], *dal, tánc, színház, opera, irodalom, sajtó, sport, labdarúgás, szokások, alkotások, művészet*);
6. múltat (pl.: *történelem, műemlékek*);
7. a honpolgároknak azt az általános érzését, valamint az ezt előidéző eseményeket, amelyek a hazára jellemzőek (pl.: *légkör, levegő* [*Énnekem lehetek akármilyenek, én... hazai levegőt éreztem. Móricz Zsigmond*], *viszonyok, események, történetek* [*A honi történetekről majd máskor... MNSZ.*], *politizálás*);
8. gazdasági, politikai, társadalmi élettel kapcsolatos jelenségeket (pl.: *agrárpolitika, alvilág, közbiztonság, egészségügy, ipar, közlekedéspolitiká, légierő, vállalkozások, piac*);
9. az állampolgároknak a tevékenységük szerinti megnevezését (pl.: *adófizetők, futballszurkolók, kisbefektetők, olvasók, szakértők, tévénézők, vendégek*).

A *hazai* melléknév főnevesülése eredményeként: 1. azokat az embereket, ismerősöket jelöli, akik valakinek a szülőföldjén vagy falujában laknak, tehát a helybelieket, odavalókat (pl.: *Üdvözlöm a hazaiakat. Pesten is mindig találkozott a hazaiakkal. A hazaiak legyőzték a vendégcsapatot*); illetve 2. a hazuról, otthonról, szülőfaluból hozott vagy kapott ételt, italt (pl.: *Elfogyott a hazaija. A szüleim kis hazait küldtek nekem. Tegnap kaptam egy kis hazait*).

Egyes, főként [**melléknév + haza/hon**] típusú nominális szintagmák a **haza/hon** fogalmának különböző profiljait nevesítik attól függően, hogy e fogalom gazdag „konceptoszférájában” milyen komponens kap domináló státuszt (pl.: *vkinek a szűkebb hazája; vkinek a fatornyos hazája; széles e hazában; kis hazánkban; ősi haza; közös európai haza; szocialista haza; vkinek a választott hazája; új haza; örökös haza; Bár nem egyazon úton indultak a „szellemi haza” keresésére... [MNSZ.] Helyre tette e kicsi hon állapotját [MNSZ.]; ...a 895-ben elfoglalt új haza visszafordíthatatlanul modern, keresztény, európai állammá vált... [MNSZ.]*).

A magyar „**hazának**” (*hon, otthon, anyaföld, szülőhaza, szülőföld*) alapvető dimenziója a **tér**. E tér központjában a **ház** áll, amelyet prototípusnak is tekinthetünk, a „haza” ősmintájának értelmében. Erről tanúskodnak az olyan kifejezések, mint például: *a magyar haza/hon szép tájai/vidékei; hazánkban tartózkodik vki; e hon határain túl; Jó hírek érkeznek a hazánkból. Visszament a hazájába. Kivándorolt a (szülő)hazájából. ...már nem Hargita megyéé az egykori magyar hon egyik legtávolabbi pontja (MNSZ.) Hazánk a Kárpát-medencében terül el. Hazajöttem és otthon vagyok. ...Bújt az üldözött s felé Kard nyúl barlangjában, Szerte nézett s nem lelé Honját a hazában...* (Kölcsey Ferenc).

A **haza** viszonyítási pontként jelenik meg az ember életében, és elhagyása esetén vágyódásának a tárgya is (pl.: *külföldre szakadt hazánkfia; hazavágyódás; hazavergődik; Elhagyta a hazáját/szülőföldjét. Messze él a hazájától. Messze idegenbe szakadt szülőföldjétől. Búcsút vett a hazájától/szülőföldjétől. Honvágya van. Régen várt levelet kapott a hazájából/szülőföldjéről. Most értették meg, mi az igazi hon, és milyen a hazától távol lenni...* [MNSZ.] *Állandóan szülőhazájára gondol. Hazajött Amerikából. Idegenből hazakiváncozik. Hazatért idegenből.* [MNSZ.]).

Egyes kifejezések az emigráns helyzetére utalnak, akit száműztek a hazájából, vagy aki különféle kényszerítő körülményekre való tekintettel (pl.: háború, faji, vallási, politikai üldözés, életfeltételek hiánya) elhagyta a hazáját (pl.: *hontalan; hazátlan; száműzték a hazájából; kiűldözték a hazájából; külhoni magyar; elvesztette a hazáját; ott van hazája, hol a tarisznyát szögre akasztják (= hazátlan, otthontalan ember); idegen honba menekült; hazáját elhagyni kényszerült; hazájából kivándorolt; e haza menedéket adott neki; honvágya van*). Néha az *idegen haza befogadja őt*, és így *második hazája* lesz, azaz olyan új ország, amely hasonlítani fog *elhagyott hazájára*.

A magyar hazafias etosznak a tettekre, az áldozatkésztségre, valamint az egységre apelláló morális kötelesség jellege van. Ennek célja a haza szabadságának és függetlenségének kivívása, illetve védelme, valamint a közjó. Például: *honszeretet/hazaszeretet; honvéd; honmentő háború; a hazát szolgálja; a hazának szolgál; a hon javát szolgálja; Harcolt a haza szabadságáért. Hazámért ontom véretem, ha kell, Hazámért vívok véres viadalt* (Petőfi Sándor); *„Veszélyben a hon”*; *ellenfelei pedig így: „reszkessetek”!* (MNSZ.); *Uram! Ez a név a honmentők sorába lesz felírva...* (Jókai Mór); *Ébredj hazám, mert ha most nem ébredsz, Soha többé nem lesz ébredésed...* (Petőfi Sándor); *Azért nem győzött eddig ez a hon, mert sose volt egy akaraton* (MNSZ.); *A hon megmentésére kellene seregleniük.* (MNSZ.); *Jertek haza a hon mentésére.* (MNSZ.); *Saját szemeitekkel örködjétek a hon kincsei felett...* (MNSZ.); *Sokat beszéltek, szépet beszéltek, de ebből a hon még nem él meg* (MNSZ.); *...szent kötelessége a polgárnak a hon szeretete...* (MNSZ.); *Elesett a harcban a hazájáért. Talpra magyar, hí a haza!* (Petőfi Sándor); *Itt küzdenek honért a hős Árpádnak hadai...* (Vörösmarty Mihály); *Végső volt honában, Ki a szabadságért Hősi kardot ránta...* (Petőfi Sándor); *Hazádnak rendületlenül Légy híve, ó magyar!* (Vörösmarty Mihály); *A haza védelme minden állampolgárnak szent kötelessége. ...kötelesség, mit az ember a hon jólétéért teszen* (MNSZ.); *...hogy mindnyájan felkeljenek a hon védelmére* (MNSZ.).

A hazafias etoszt a szemantikailag igen gazdag *haza védelmezője* formula szimbolizálja, amely ellentétben áll a *hazaárulással*. Például: *hazaáruló; elárulta a hazáját; halálra ítélték hazaárulásért; Ott is a hon megvetőit átkozánk.* (MNSZ.). A hazaárulás a legnagyobb és megbocsáthatatlan bűnnek számít. Hozzá kell tenni, hogy a hazafias etosz, amely olyan elemeket tartalmaz, mint például a szeretet, az odaadás, a becsület, az áldozatkészség, a hűség, a harc és a szolgálat több európai nemzet számára közös; ennek forrása az antik, görög–latin hagyományokban keresendő. A magyar hagyományban erősen gyökerezik a honfitársi szolidaritás követelménye a vészhelyzet vagy a szerencsétlenség elhárítása érdekében (pl.: *Magyarország, édes hazánk, szép hazánk Aggodalmas tekintettel néz reánk. Sose aggódj; szülőföldem, lesz elég Aki neked föláldozza életét* [Petőfi Sándor]).

Axiológiai szempontból a **haza** igen magas értéket képvisel az ember számára. Más országokhoz hasonlóan Magyarországon is az a tendencia nyilvánul meg, amely a **haza** értékének az abszolutizálása irányába mutat. A **hazához** a legmagasabb, szinte szakrális jellegű értékek vannak hozzárendelve. Erről az olyan kifejezések tanúskodnak, mint például: *a haza oltárán; szent haza; Hazának füstje is kedvesebb, mint idegen országnak tüze. Sokat élt, ki meghalt a hazáért. A haza minden előtt!* (Kölcsey Ferenc); *Hazám, hazám, te mindenem...* (Bánk bán); *A keservek is édesebbek otthon a hazában!* (Katona József); *Szülőföldem, hazám dicső Magyarország* (Gyulai Pál); *Szent ügy van, hon és haza van* (MNSZ.); *Életét áldozta a hazájáért. Eletemet pedig Hazám, te szent hazám, Kész áldozat gyanánt Tenéked áldozám* (Petőfi Sándor); *Társaim arcáról, akik elhullanak, Én arról azt látom: A hazáért halni legnagyobb boldogság Ezen a világon!* (Petőfi Sándor); *Ha meghalok, hazám, teérted halok meg* (Petőfi Sándor); *Ez jelentette az identitástudatot számomra, számunkra. Volt haza, volt hazaszeretet. Azután kirántották alólunk az egészet* (MNSZ.). Ezt tükrözik a zászlószalagokon szereplő jelszavak, illetőleg az emléktáblákon kivésott szövegek is. Pl.: *Hazánk védelmére* (Wasa ezred zászlószalagja, 1835); *Királyért, Hazáért, Szabadságért* (a 2. honvéd zászlóalj zászlószalagja, 1848/49); *Királyért, Hazáért, Alkotmányért* (a 3. honvéd zászlóalj zászlószalagja, 1848/49); *Hazám vitézei. Küzdjetek a szabadságért!* (győri 5. zászlóalj zászlószalagja, 1849); *Királyért és Hazáért* (...honvéd gyalogezred zászlószalagja, 1867); *Lobogj dicsőn hazáért, szabadságért* (pesti 1. honvéd zászlóalj, 1869); *A királyért és hazáért* (a 60. honvéd zászlóalj zászlószalagja, 1870); *Légy dicsően védve a haza üdvére!* (a 20. honvéd zászlóalj zászlószalagja, 1870); *Mindent a hazáért és királyért* (máramaros–szatmári 33. honvéd zászlóaljnak II. szalagája, 1870); *Hazáért és Királyért* (76. honvéd gyalogezred zászlója, 1914–1918); *Istennel a királyért és hazáért* (Budapest, V/2 Levente Egyesület csapatzászlója, 1924); *Istenért, Hazáért, Bajtársainkért Hűséggel Mindhalálíg* (Budapest, VI. ker. Frontharcos Szövetség zászlója, 1930); *Mindent a Hazáért* (Szenci Levente Egyesület zászlója, 1939); *Hazáért, Népert, Szabadságért* (1. sz. honvéd határvasz-zászlóalj, Szeged, 1947); *Isten. Haza. Család* (a Kisgazdapárt jelszava); *A haza szent földjének védelmében az 1914–1918 években elesett kortársak emlékére. A Magyar Posta személyzete* (tábla a budapesti Főposta épületén). Az, aki meghalt a haza szabadságáért vívott harcban, nemzeti hősnak számít, ami a legmagasabb morális elismerést jelenti (pl.: *hős hazafi; hősi halott; Hősi halállal halt meg a hazájáért. Itt küzdtenek honért a hős Árpádnak hadai...* (Vörösmarty Mi-

hály). Érdeemes hozzátenni, hogy a különböző időkből származó zászlószalagokon szereplő jelszavak azt is mutatják, hogy a *haza* szónak az axiológiai kontextusa a hasonlóságokon kívül bizonyos változásokra is utal.

A fenti példákból is látható, hogy a magyar nyelvben nagyon erősen rögzült a személyes viszony a *hazához* (pl.: *szeretett hazám; a mi gyönyörű hazánkban; édes hazánk; Elindultam szép hazámból, Híres kis Magyarországról... Hazám, hazám, te mindenem... Tied vagyok, tied, hazám! E szív, e lélek; Kit szeretnék, ha tégedet Nem szeretnék?* [Petőfi Sándor]; *Magyar vagyok – Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy területén* [Petőfi Sándor]; *Édes hazám, Magyarország...* [Petőfi Sándor]). A *haza* iránti szeretetet stabil lexikális formációk is őrzik, például: *hazaszeretet, honszeretet, hazafi, hazafias, hazafiság, honfitárs, honvagy*. (Megjegyzendő, hogy manapság egyesek a hazaszeretet gyakori hangsúlyozását gúnyosan magyarkodásnak nevezik.)

A *haza*, a *hon*, az *anyaföld*, az *anyaország*, a *szülőföld*, a *szülőhaza* háttérükből előhívják az *anya* szemantikai mezőjét. Az *anya* a *haza* archetípusának tekinthető olyan értelemben, hogy mélyen gyökerezik e fogalom szemantikai struktúráiban, és erős generatív potenciállal rendelkezik. Innen erednek az olyan metaforák, mint például: *visszatért a föld ölébe; családi fészek; a föld fiai*. A *földanya* motívum a nő sztereotipikus társadalmi szerepére (= anyaszerep) utal, amely nemcsak a *hazához* való viszonynak azon alapmodelljét határozza meg, amelyre az áldozatkészség, a szeretet és az odaadás jellemző, hanem a honfitársak között megvalósuló viszony alapmodelljét is (*egy anya gyermekei*), amely a szolidaritáson alapul. Érdeemes megjegyezni, hogy a *Földanya* a mitológiában a föld termékenységét megszemélyesítő női istenséget jelenti. Tehát a *Földanya* az élők életet adója és éltetője. Ezért mondjuk azt, hogy *szülőföld, szülőhaza, anyaföld, anyaország*. A *szülőföldnek, szülőhazának, hazának fiai és leányai*, tehát *gyermekei* vannak, akikről gondoskodik, felneveli őket (pl.: *a föld szülötte; a magyar föld fiai; e haza gyermekei; a haza fia; honfi; honleányok; Szegény haza, fiaidat Haszontalanul hívatod...* [Petőfi Sándor]; *Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága? Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?* ... [Petőfi Sándor]; *Édes hazám, fogadj szívedbe, hadd legyen hűséges fiad* [József Attila]; *...még csak most jöttél erre a gondolatra, mikor a haza fiatalságának színe-java harcol!* [MNSZ.]; *Üzenem a hazámnak, mert felnevelt...* [Wass Albert]; *Mindent a hazámnak köszönhetek*). Ezért nem véletlenek az *anyaföld méhében, ...Amit a hon méhe szül...* (MNSZ.) kifejezések (vö. *az anya méhében*). Połubińska–Gałecka szerint a föld az *anya méhe*, amely két jelentéssel bír: (1) benne születik az élet, és (2) egyben olyan hely is, ahova halálunk után visszatérünk (Połubińska–Gałecka 2000/10: 16). Nem véletlenül tapasztaljuk, hogy az országot elhagyott személyek a haláluk előtt általában visszatérnek az *anyaországba, szülőföldre, szülőhazába, hazába*, hogy ott találják meg a végső, örök pihenésnek a nyugvóhelyét (pl.: *Teste visszatért az anyaföldbe*).

A *szülőföld* lexéma profilírozza: (1) a *szülőhelyet* (helységet) (pl.: *Minden magyar író a saját szülőföldje nyelvét tartja a legszebbnek* [Móricz Zsigmond]; *Igen, ez az... Nyilván a szülőföld. – Igen a környék, Ung-parti táj* [MNSZ.]; *Az a szülőföld, ahol köszönnek az embernek az utcán: „Szervusz”* [MNSZ.]; *...hogy vállalják a kapcsolattartást az anyaország és a szülőföld között* [MNSZ.]; *Meg-*

ismertet a szülőföld, magyarulakta vidékek múltjával, jelenével egyaránt [MNSZ.]; valamint (2) a **hazát, országot**, ahol születünk (pl.: *Messze idegenbe szakadt szülőföldjétől. Szülőföldem, hazám dicső Magyarország* [Gyulai Pál]). Ez utóbbit (2) profilírozza a **szülőhaza** szó is (pl.: *Vajon igényli-e a szülőhaza, hogy a Nyugaton élő magyarok bármit is tegyenek érte...* [MNSZ.]; *Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt kis ország, messzeringó gyermekkorom világa...* [Radnóti Miklós]; *Tudom, nem közömbös önnek a szülőhaza, ez a kis folt Európa térképén...* [MNSZ.]; *...gyermekként is kellett elhagyniuk szülőhazájukat. Örökké ott zeng a szülőföld muzsikája* [MNSZ.]).

Az **anyaország** neve két jelentést takar: (1) y mely **ország** (a történelem folyamán tőle elszakadt részhez való viszonyában) (ÉrtSz.) (pl.: *Vajon mindent megtesz-e az anyaország a horvátországi magyarok identitásának megőrzése érdekében? A kisebbségi magyarok és az anyaország közötti kapcsolattartás. A romániai magyar kisebbséget elzárták anyanemzetétől, az anyaország kultúrájától. Az anyaország a határon túli szétszórta élő magyarokra is számít. Az anyaország segítse a határon túli magyar közösségek értelmiségi utánpótlását* [MNSZ.], valamint (2) az **ország**, amelynek gyarmata van (pl.: *Az anyaország és a gyarmatok között kereskedelmi forgalom fejlődött ki* [ÉrtSz.]).

Ma Magyarországon a **haza** fogalma különböző ideológiai viták tárgyává vált. E viták egyes résztvevői gyakran nagyon kritikusan viszonyulnak a nyelvben rögzült képhez, és megpróbálják újraértelmezni e fogalom hagyományos elemeit, szemantikai összetevőit a mai viszonyok figyelembevételével (pl.: *az európai haza; Európa a nemzetek hazája. Szakítani a türelemmel, a belátással, a haza hamis fölmagasztalásával* [MNSZ.]). Ez a kérdéskör azonban jelen cikkünknek nem tárgya.

Befejezésül érdekességként megemlíthetjük, hogy a mai fiatalok körében egy nemrégiben Magyarországon és Erdélyben végzett kérdőíves felmérés szerint, amelyben 24 hús és harminc év közötti személy vett részt (főként egyetemisták, de voltak közöttük orvosok, fotóművészek, tanárok, irodai alkalmazottak, háztartásbeliek, előadó- és zeneművészek) a **haza** fogalmát a következő paraméterek határozzák meg (Iván 1999):

1. genus proximum: *lakóhely, család, szülőhely, ország, történelem, származás, azonos nyelvű és kultúrájú közösség, szülőföld, közösségi összetartozás, otthon, terület, nemzet, szülők, rokonság, nép, anyanyelv, Magyarország* (a válaszok között [Erdélyben] volt olyan is, amely a hazát „lejárattott fogalomnak” nevezte);
2. a **haza**, **hon** nevéhez kapcsolódó szavak: *hazafi, hazaszeretet, hazafiaság, hazaáruló, hazaárulás, hazatérés, hazaad, hazabeszél, honvágy, hontalan, honfoglalás;*
3. a **haza** szó által ébresztett asszociációk:
 - (a) pozitív tartalmú asszociációk: *szeretet, szerelem, hűség, biztonság, béke, kötődés, hazaszeretet, kötelesség, összetartozás, vérszerződés, Petőfi Sándor, matyó himzés, himnusz, zászló, politika, honfoglalás, szabadságharc, rendszerváltás, térkép, Széchenyi István, Budapest, otthon, szüleim, barátok, Alföld, nyár, tűz, domb, felhő, erdő, család, nyugalom, öntudat, fészek, hovatarozás, féltés, önfeláldozás;*

- (b) negatív tartalmú asszociációk: *leragadott konc (sic), diktatúra, keserűség, nemzeti érzelmek túllihegése, agresszív néptanítók, diszkrimináció, hideg, világháborúk, demagógia;*
4. a *haza* főnév jelzői: *meleg, erős, édes, egyetlen, hű, bátor, önfeláldozó, kis, szép, biztonságos, ismerős, szeretett, értékes, virágzó, otthont adó, büszke;*
5. a *haza* főnévhez kapcsolódó igék: *véd, szeret, vigyáz, szolgál, tisztel, áldozatot vállal, meghal érte, felülről irányít, lel, bevonul, befogad, szónokol, lovagol, felvonul, szavaz, tüntet, tönkretesz, családot alapít, fajt tart fenn, elárul, gyilkol, eszik-iszik;*
6. a *haza* szóval kapcsolatos leggyakrabban előforduló kulturális alkotások: Petőfi Sándor: *Nemzeti dal*; Erkel Ferenc: *Bánk Bán*; Vörösmarty Mihály: *Szózat*; Kölcsey Ferenc: *Himnusz*; József Attila: *Hazám*; *Születésnapomra*. (A kérdőívekben több elírás is található, illetve sokan nem tudták az általuk említett alkotások szerzőjének a nevét. Többen nem a vers címét, hanem annak kezdő sorát adták meg.)

RÖVIDÍTÉSEK

ang. = angol; bel. = belorusz; bol. = bolgár; cs. = cseh; fr. = francia; lat. = latin; len. = lengyel; lit. = litván; m. = magyar; ném. = német; or. = orosz; sp. = spanyol; sz-h. = szerb-horvát; szl. = szlovén; szlo. = szlovák

SZAKIRODALOM

- A magyar nyelv értelmező szótára* (= ÉrtSz.). 1984. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bañcerowski Janusz 1992. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv* 95: 188–95.
- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. (Szerk.: Nyomárkay István). Eötvös Loránd Tudományegyetem. Szláv és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2001. A föld nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 125: 397–407.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bárdosi Vilmos – Ettinger Stefan – Stölting Cécile 1992. *Redewendungen Französisch / Deutsch. Thematisches Wörter- und Übungsbuch*. Francke Verlag. Tübingen. (1998², 2003³) (UTB für Wissenschaften. Uni-Taschenbücher 1703).
- Benkő Loránd (főszerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Budenz József 1885. Egyház. *Magyar Nyelvőr* 1: 69–71
- Grétsy László és Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980. *Nyelvművelő Kézikönyv*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hadrovics László 1995. *Magyar frazeológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ház és haza. 1952. *Magyar Nyelvőr* 76: 153.
- Horger Antal 1935. Az alszik: *olt*-féle hangviszonyhoz. *Magyar Nyelv* 31: 46–8.
- Iván Andrea 1999. A „haza” és a „család” szó nyelvi képe. (A Szláv Nyelvészeti Doktori Iskola keretében készült, nem publikált doktoranduszi dolgozat.) Eötvös Loránd Tudományegyetem. Szláv és Balti Filológiai Intézet. Budapest.

- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Magyar Nemzeti Szövegtár* (= MNSZ.). 1998–2003. Magyar Tudományos Akadémia. Nyelvtudományi Intézet.
- Mészöly Gedeon 1918. A Halotti Beszéd *hazoa* szaváról és a -*vá*, -*vé* rag hangtörténetéről. *Magyar Nyelv* 15: 15–25.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások* (2. kiadás). Gondolat. Budapest.
- Połubińska–Gałecka, Emilia 2000. Językowy obraz ziemi we współczesnej polszczyźnie. *Poradnik Językowy* 10: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa. 16.
- Szinnyei József 1915. A Halotti Beszéd olvasásához. *Nyelvtudományi Közlemények*. 44. sz. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. 111–6.
- Szinnyei József 1919. *Hazoa*. *Magyar Nyelv* 15: 25–6.
- Tótfalusi István é. n. *Magyar szótörténeti szótár*. ANNO Kiadó.
- Új magyar tájszótár* (B. Lőrinczy Éva) 1988. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Bańcerowski Janusz – Bárdosi Vilmos

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz and Bárdosi, Vilmos

The concept of “motherland” in the Hungarian linguistic image of the world

“Motherland” is the name or call word of a cognitive domain that has become fixed in the Hungarian linguistic image of the world in terms of a view of the world that is characteristic of Hungarian language and culture. The internal taxonomy of that concept is made up of six domains referred to by the following lexemes: *haza* ‘one’s own country’, *hon* (*otthon*) ‘home(land)’, *anyaország* ‘mother country’, *anyaföld* ‘mother earth’, *szülőhaza* ‘land of birth’, *szülőföld* ‘native soil’.

The basic dimension of the Hungarian concept of “motherland” is space. In the centre of that space stands the “house” that can be taken to be the prototype, in the sense of ancient model, of “motherland”.

The lexemes listed above all have the semantic field of *anya* ‘mother’ in their background. “Mother” can be seen as the archetype of “motherland” in the sense that the latter is grounded in the conceptual structures of the former and has a strong generative potential.

The authors reconstruct the linguistic image of the concept of “motherland” on the basis of a large linguistic material and cover some axiological aspects as well.